

Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz

Nuraniye Hidayet Ekrem*

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, Türkiye

Öz

Farsça bir kelime olan Nevruz, “Yenigün” manasındadır. Geçmişten günümüze Türkler tarafından özel bir gün olarak kabul edilen Mart ayının 21. gününde Güneşin “koç” burcuna girmesi çeşitli ritüeller ile kutlanmıştır. Nevruzun menşei konusu hala tartışılmakta ve bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat bilim adamları daha çok Nevruz’un Türk veya Pers menşei olduğu konusunda yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, Çin kaynaklarına dayanılarak Nevruz’un Türk menşeli olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre Nevruz, bilinen en eski devirlerden beri Türklerin bayramıdır. Türkler arasında, İlk Bahar (21 Mart), Yaz (Mayıs ayında) ve Son Bahar (Ağustos ayında) mevsimlerindeki ritüeller, Hunlardan beri devletin resmi ve kutsal bayramı olarak kutlanmıştır. İkinci görüş ise, Nevruz teriminin Farsça bir kelime olmasından ve Şehname’de rivayet edilen mitolojik bilgilere dayanılarak bu bayramın menşeinin Perslere dayandığı savunulmaktadır. Bu çalışmada Çin kaynaklarına dayanarak Türklerde bahar ve yeni yıl ritüelleri kapsamında kutlanan özel günlerin nasıl olduğu ve Nevruz’un Türk menşeli olabileceği öngörülme çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Türkler, Yıllık etkinlikler, Çin kaynakları, Nevruzun menşei.

According to Chinese Sources Nowruz in Turks

Abstract

Nowruz is a Persian word meaning ‘a new day’. The twenty first day of March, the moment sun crosses the celestial equator is celebrated by Turks as a special day for many years from past to present. There are still many arguments and opinions about the origin of this day but the views of researchers indicate its roots as Turkish or Persian. The first view depending on Chinese sources accepts its roots as Turkish. According to this view, it has been a Turkish festival since ancient times. The rituals between Turks in Spring (on 21th March), Summer (in May) and Autumn (in August) have been celebrated as an official and a religious festival from Hun Empire to these days. The second point of view accepts its origin as Persian. It is claimed with grounds of Persian root of this word and also this view depends on mythological stories of Firdevsî in his book, Şehnâme. In our study, we have tried to demonstrate Turkish root of Nowruz depending on Chinese sources not to the mythological stories.

Keywords: Nowruz, Turks, Annual Rituals, Chinese sources, roots of Nowruz.

Makale Bilgileri:

Gönderim / Received:
07.04.2016

Kabul / Accepted:
22.05.2016

* Sorumlu Yazar:

Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Ankara, Türkiye
nuraniyeh@hotmail.com

Giriş

“Nevruz” , bugün Türk Dünyası ve komşuları tarafından tarihin eski devirlerinden beri baharın ve yeni yılın gelişi ritüelleri içinde kutlanan ve kutsanan özel bir gündür. Nevruz; Doğu, Orta ve Kuzey Asya, Kafkasya, Balkan ve diğer bölgelerdeki pek çok ülkede baharın gelişine ve Yeni Yıla işaret etmektedir (Bokova, 2015). Nevruz bugün, Türkiye, Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, İran, Irak, Kazakistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin ortak resepsiyon düzenleyerek kutlanan (Özbey, 2016) uluslararası bir bayram hâlini almıştır. Nevruz 2009’da, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne kaydedilmiştir, 2010’da, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 21 Mart’ın “Uluslararası Nevruz Günü” olarak ilan edilmiştir (Bokova, 2015). İranlılar, Nevruz’un menşei kendilerine dayandırırken, Türk bilim adamları da nevrüz geleneğinin kendi kültür geleneklerinin bir parçası olduğu kanısındadırlar. Böylelikle Nevruz ile ilgili araştırmalar artmış ve derinleşmiştir. Türklerin Nevruz geleneği incelenirken, İslamiyet öncesinde Nevruz, İslamiyet sonrasında Nevruz ve günümüzde Nevruz gibi üç ana başlık altında incelenebilir. “Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz” konulu bu çalışmada, Çin kaynaklarına dayanarak Türklerin İslamiyet öncesi Nevruz geleneği incelenmiş ve Nevruz’un Türk menşeli olabileceği öngörülme çalışılırken, metot olarak Maitland’ın “mukayese” olmadan tarih yapılamayacağı savından (Divitçioğlu, 1992, s. 19) yola çıkarak Pers örneğiyle mukayese edilerek ele alınmıştır. Türkler İslamiyet öncesinde, “Yılbaşı”, “Yeni Gün”, “Bahar Bayramı” ve “Ergenekon Bayramı” gibi isimlerle adlandırılan bayramın günümüzdeki adı çeşitli fonetik varyantları ile “Nevruz” kelimesidir. Dolayısıyla, makale başlığında “Nevruz” kelimesi kullanılırken, araştırmamızda, kaynak metin içinde geçtiği ad ne ise o terim aynen kullanılmaya özen gösterilmiştir.

1. Nevruzun Menşei Meselesi ve İlgili Görüşler

Nevruz’un yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul

edilmesi, takvimler yapılması ve kullanılması dışında, Nevruz’un menşei konusunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Nevruz’un Türk menşeli olduğu, İran menşeli olduğu ve Yunan menşeli olabileceği yolunda görüşler vardır (Turan, 1998, s. 91). Nevruz, Yenisey-Orhun çevresinden, Altaylara, oradan da Hunların Avrupa’ya yürümleriyle Macaristan’a Balkanlar’a ulaşmış, M.S. 800’lerden itibaren Hazar’ın güneyinden Anadolu’ya Mezopotamya’ya taşınmıştır (Turan, 1998, s. 90). Nevruz’un bu kadar geniş bir coğrafya yayılmış olması, farklı kültürlerce kabul gördüğünü gösterdiği gibi, Nevruz’un yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul edilmesi, takvimler yapılması ve kullanılması dışında, doğrudan hangi kültürden çıkmış olduğu meselesini de güçleştirmiştir (Turan, 1998, s. 90). Nevruz’un menşei konusunda farklı görüşlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bugün; Nevruz, Türkler ile İranlılar arasında paylaşılmayan kültür unsuru olarak pek çok araştırmaya konu olmaktadır.

Mustafa Kafalı (1995, s. 25), XI. yüzyılın meşhur âlimi El-Biruni’ye dayanarak, Nevruz’un yılbaşı olarak Türkler de dâhil bütün Ön Asya ve Orta Asya toplulukları arasında canlı bir şekilde yaşatıldığını ifade etmiştir. Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ı Lügati’t-Türk adlı eserinde de, Nevruz’un yılbaşı olduğu kaydedilmiştir (Kaşgarlı, 1940, s. 175; Dankoff, 1982, s. 272; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 150).

1.1. İran Menşeli Olması

Nevruz kelimesinin Farsça olmasından yola çıkarak İran menşeli bir bayram olduğu düşünülmüştür (Gündüz 2007, s. 60). Nevruz’un menşeinin Perslere ait olduğunu savunanlar Ahamenişler devrinde Ahameniş Hükümdarının tahta oturduğu ve bu İmparatorluğa bağlı diğer ülkelerin hükümdarlarının “Nevruz Selamı” için Ahamenişlerin sarayına geldiğinin tasvir edildiği resim (Bkz. Resim 1) ⁱⁱ öne sürülmektedir (İran Kültürevi, 2015).

Resim 1 (Bkz.: İran İslam Cumhuriyeti Büyükkelçiliği Kültür Müsteşarlığı, (2015) "İranlıların ulusal birlikteliğinin simgesi Nevruz", 18 Mrt 2015.

İran İslam Cumhuriyeti Büyükkelçiliği Kültür Müsteşarlığı , "İranlıların ulusal birlikteliğinin simgesi Nevruz" (2015) başlıklı makalesinde:

"Türkler, Araplar, Afganlar, Pakistanlılar, Hintler ve Orta Asya halkları İran'ın komşuları olarak bu tarihi ve büyük medeniyetin etkisi altında kalmışlar ve Nevruz ritüelleri az çok bu halklara da geçmiş ve bu İran Medeniyetinin ihracı anlamına gelmektedir" diye kaydetmiştir. (İran Kültürevi, 2015)

Yazılı bir kaynak olmaksızın sadece bir kabartma (rölyef)'ya dayanmak ya da çeşitli mitolojilere dayanarak herhangi bir konu hakkında fikir beyan etmek bilimselliğe aykırıdır. Çünkü:

Resim 1'de "Ahamenişler devrinde Ferverdin ayının ilk gününde Ahameniş Hükümdarının tahta oturduğu ve bu İmparatorluğa bağlı diğer ülkelerin hükümdarlarının Nevruz selamı için Ahamenişlerin sarayına geldiğinin tasviri" olduğu sadece bir yorumdur. Yapılan bir yoruma dayanarak Nevruz'un menşeyini Perslere dayandırmak ne derecede bilimsel olabilir? Ayrıca söz konusu **Resim 1**'den yola çıkarak yorum yapılacak ise farklı yorumlar da yapılabilir. Örneğin: Ahamenişlerin hâkimiyeti altındaki farklı toplulukların, Nevruz günü kendi gelenekleri gereği hediyeye sunmak için Ahamenişlerin sarayına gelmiş olabileceği gibi, Perslerin, Nevruz kutlamalarını hâkim olduğu Orta Asya halklarından öğrenmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Firdevsi'nin (940-1020) *Şehname* adlı eserinde, Nevruz kutlamalarının İran Şahı Cemşid (İran'ın

efsanevi şahı Tahmurs'un oğlu ve dördüncü şahı) döneminde başladığı yolundaki mitolojik bilgilerden hareketle Nevruz'un Pers menşeli olduğu fikri, ileri sürülmeye devam etmektedir. (Gündüz, 2007, s. 61). *Şahnâme* XI. yüzyılda yazılmıştır, özellikle milattan önceki olaylar rivayetlere dayandırılmaktadır. Ayrıca Cemşid hakkında da birbirinden farklı rivayetlerin oluşu bu kaynağın güvenilirliği konusunda düşündürmektedir.

Persler, Nevruz bayramını XI. yüzyıldan itibaren kutlamaya başlamıştır. Parmaksızoğlu, Nevruz'un Pers milliyetçisi olan Firdevsi'nin teşvikiyle kutlanmaya başladığını, Firdevsi'nin bu bayramı Perslerin bayramı olarak gösterdiğini, oysaki Nevruz'u Perslerin Türklerden öğrendiklerini ileri sürmektedir (Parmaksızoğlu, 1989, s. 218).

Nevruz'u Pers geleneğine bağlayan Firdevsi'nin *Şehnamesi* ve diğer kaynakların yanıltıcı olduğunu ileri süren Mustafayev (2013, s. 70), milattan önceki yıllarda Nevruz hakkında Pers metinlerinde herhangi bir kayıt olmadığını, Nevruz hakkındaki bilgilerin Perslerde XI. yüzyıldan itibaren görüldüğünü savunmaktadır. Mustafayev, özellikle 1200 yıldır diğer Türk gruplarının hemen hiçbirisi ile ilgisi kalmamış olan Sakalarda Nevruz geleneklerinin izlerinin kuvvetli bir şekilde bugün de var oluşuna dikkat çekerken: "Eğer Nevruz Batı ve İran kaynaklı bir gelenek idiyse, bu bayramın Sakalara kadar nasıl gittiğini de kaynaklara müracaat ederek açıklamak gerekir" demektedir (Mustafayev, 2013, s. 71).

Nitekim İlhanlıların dördüncü Hükümdarı Argun Han'ın (1284-91) Papa Honorius IV'e gönderdiği mektup "Tavuk Yılı (1285)", Güzel Filip'e gönderdiği mektup ise "Sığır Yılı (1289)" tarihlerini taşımaktadır. Bundan sonra İlhanlı döneminde yazılan *Câmi'üt-Tevârih* ve *Ravzatu's-Safâ* gibi eserlerde hicri tarihle birlikte on iki hayvan tarihi de verilmiştir. Farsça yazılan bu eserlerde yıllarda geçen hayvan adlarının Farsça ve Moğolca olmayıp Türkçe olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Araştırmalara göre On iki hayvanlı Türk takvimi sistemi de İlhanlılar ile birlikte İran'da da kullanılmaya başlanmış ve çok revaç bulmuştur (Tel, 2008, s. 137-138).

Osman Turan'ın araştırmasına (Turan, 2004, s. 65) göre Moğollar İslam ülkelerinde çok erken bir dönemde on ikili devreyi hicri tarihe bağlamış bulunuyorlardı. Zira Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'a gönderdikleri bir mektubun tarihi "hicri 633 senesi, 'Maymun (Biçin) Yılı'nda yazılı idi." Hicri tarihin kameri olması nedeniyle şemsi olan Türk takvimine bağlanması her otuz üç yılda bir şemsi senenin bulunamamasını ortaya çıkarır. Mesela İran'da mali sene olarak kullanıldığı zamanlarda "1152 Maymun Yılı"ndan birden bire "1154 Tavuk Yılı"na geçilmiştir. Yani 1153 senesi mevcut olmamıştır (Tel, 2008, s. 137).

Nevruz'u İran geleneğine bağlayan Firdevs'inin Şehnamesi de dâhil olmak üzere ilk defa XI. yüzyıl kaynaklarında bulunmasında yola çıkan Reşat Genç, eğer, İran 'da Hunlarda olduğu gibi milattan önceki yıllarda Nevruz geleneği var olsa idi, MS. XI. yüzyıldan önceki metinlerde de bunların izlerinin bulunması gerektiğini savunmaktadır (Genç, 1995, s. 16). Ayrıca, Nevruz kelimesinin Divan-ü Lügati't Türk'te zikredilmiş olmasının, onun, Türk kültürünün önemli bir unsuru olduğunun delili sayılması gerektiğini ve Türk kültür yapısı içinde asgari bin yıllık bir maziye sahip olduğunu belirten Mustafa Kafalı, Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı dönemde, İran -Sasani Devleti'nin tarihten silineli 400 yılı geçmiş olduğunu ve İranlılığı temsil edecek en küçük bir kültür ve siyasî gücün kalmadığını ifade etmektedir (Kafalı, 1995, ss. 2-265) . Bu hususta Ekrem Memiş de, İran coğrafyasında 1040 yıllarından itibaren Türk hanedanlarının hâkim olduğundan hareketle eski bir Türk geleneği olan Nevruz'un kültürel münasebetler çerçevesinde İranlılar tarafından da benimsenmiş olabileceğini işaret etmektedir (Memiş, 1996, s. 153). Bu görüşler muvacehesinde, Yenigün kelimesinin karşılığı olan Nevruz'un, Farslara Türk ananelerini sevdirmek için kullanıldığı (Kafalı, 1995, s. 26) söylenebilir.

İranlıların kültürünü, geleneklerini ve eski inançlarını inceleyerek Nevruz geleneğinin İranlılara mal edilemeyeceğini ileri süren Ahmet Pirverdioğlu (2002, ss. 44-50) bu konuya sekiz yönden açıklık getirmeye çalışmaktadır:

1. Eski İran yazılı kaynağı olan "Avesta'da Akameniş ve Aşkaniler dönemi belgelerinde Nevruz hakkında hiçbir bilgi yoktur. Sasaniler dönemine ait belgelerde ise hükümdarlarla ilgili saray geleneklerinden bahsedilmektedir. Halkın da katıldığı bayram hakkında ilk bilgiler XI. yy müelliflerinden Firdevsi, Biruni, Nizamül Mülk ve Kaşgarlı Mahmut'ta bulunmaktadır ki bunların da İran geleneğinin mi Türk geleneğinin mi tasviri olduğu kesin olarak belirtilmemektedir.

2. İran'da yaygın olan efsaneye göre Nevruz, efsanevi hükümdar Cemşid'in Azerbaycan'a (yani İran toprakları dışına) seferinden sonra kutlanmaya başlanır.

3. 365 günlük (360+5) eski İran takvimine göre Nevruz dört yılda bir gün kayarak farklı mevsimlere rastlamıştır. İran'da yılbaşı olarak 21 Mart'ın sabitleşmesi Selçuklu hükümdarı Melik Şah'la başlar. (bu konuda daha geniş bilgi aşağıda verilecektir).

4. Eski Ön Asya kültürlerinde (örn. Sümer) olduğu gibi İran kültüründe de daha çok saray geleneği olan Yılbaşı, Nevruz, millî bayram niteliği taşımaz. Coğrafi ve dinî açıdan çeşitlilik gösteren Türklerde ise bu bayram millî özellikler kazanmıştır.

5. İran geleneğinde öncelikle yılbaşı olarak kutlanan Nevruz, Türk kültüründe hem yılbaşını hem de tabiatın canlanmasını, baharın gelişini sembolize eder, hayvancılık ve tarımla ilgili hazırlık törenlerini içerir.

6. Nevruzda yakılan ateşler de İran kaynaklı ateşperestlik ve Zerdüştilik (Zoroastrianism) ile ilgili değildir. Bu dinlerde ateş, tapınma objesidir ve kutsaldır. Bir insan, özellikle yabancı birisi, bu ateşin üzerinden atlayamaz ve hatta ona yaklaşamaz. Türk kültüründe ise ateş, bir temizleme, arınma aracıdır. Kağanların yanına gelen yabancı elçilerin kötü ruhlardan arınma amacıyla iki ateş arasından geçirilmesi, hastalıkların ateşle tedavisi, kirlendiği düşünülen nesnelerin ateş üzerinde "temizlenmesi" Türk kültüründe yaygın bir olaydır.

7. Nevruz bayramı İran'da Farsların çoğunlukta olduğu güney bölgelerde Türklerdeki gibi coşkulu ve ihtişamlı bir şekilde kutlanmaz.

8. Nevruz kelimesi, yılbaşı törenlerini ifade eden bir terim olarak Farsça'ya, Türklerle temasın başlamasıyla yerleşir. O tarihlere kadar Farsların kullandığı terim "Ferverdegan Şenliği"dir. Farsçanın kurallarına göre Rûzi Nev olması gereken Nevruzun, Kaşgarlı'da geçen ve bugün bile birçok Türk halkının aynı anlamda kullandığı Yeni Gün, Yeni Kün, Yangı Kün tabirinin tercümesi olduğu açıktır. Yine Kaşgarlı' da bu kelime ile ilgili olarak geçen "Bayram" tabiri de İran'da kullanılmamakta, bunun yerine "Eyt/Iyd" denmektedir (Pirverdioğlu, 2002, s. 45).

Bu bilgiler bize, "Nevruz" teriminin Farsça kökenli olmasına rağmen, Nevruz geleneğinin Türklerden İranlılara geçtiği tezini güçlendirmektedir. Nitekim Fars asıllı Nizamül-Mülk *Siyasetname* adlı eserinde de Nevruzun yılbaşı olduğunu ve Türklerin geniş bir şekilde bu bayramı kutladıklarını yazmaktadır (Nizamül-Mülk 1989, s. 3-32, 114). El Biruni (973-1048) *Eski Halklardan Kalan Yadigârlar, Kanuni Mesudi ve Et Tefhim* adlı eserlerinde Nevruz'dan bahsederken Türklerde, bütün İç Asya, Ön Asya ve hatta Uzak Doğu'da Nevruz Bayramı'nın heyecanlı bir şekilde kutlandığından bahseder. Kâşgarlı Mahmud *Divan-ı Lügat-it Türk* adlı kitabında Nevruz'un Türklerin yılbaşı günü olduğunu yazmıştır. Ömer Hayyam (1045-1131) *Nevruzname* adlı eserinde yine Türklerin Nevruz bayramından bahsetmektedir (Kafkasyalı, 2000, s. 28-29).

Öte taraftan Nizami Gencevî "İskendernâme", Alişir Navayî "Seddi İskender" adlı eserlerinde M. Ö. 350 senesinde Nevruz'un halk bayramı olarak kutlandığını yazar (Tutar, 2002, s. 1116).

Türkler İslamiyet'e girdikten sonra İslam dünyasında yaygın olan ve "Ay"ı esas alan "Hicri Takvim"i kullanmaya başlamalarına rağmen, Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092), ünlü şair ve matematikçi Ömer Hayyam'a (1048-1131) bir takvim hazırlatmıştır. "Celalî Takvimi"ⁱⁱⁱ. Sultan Melikşah'ın "Celâlî'd-devle Ebu'l-Feth Melikşah" lakabından dolayı bu ismi alan Celalî

Takvimi, aynı zamanda "Melikî" veya "Takvim-i Melik Şahî" olarak da anılmıştır (Kafkasyalı, 2000, s. 27-29).

1.2. Türk Menşeli Olması

Çin kaynaklarında, Hunların milattan yüzyıllar önceleri, 21 Mart'ta hazır yemeklerle kıra çıktıkları, bahar şenlikleri yaptıkları kaydedilmiştir. Aynı geleneklerin Hunlardan sonra Uygurlarda da mevcut olduğu bilinmektedir. Çince kaynaklardan Tsi-machian'ın Tarihi Kayıtlar adlı eserinin "Hun Monografisi" bölümünde, Hunların bu günde, kendi adetlerine göre çeşitli kutlamalar yaptıkları, ibadet ettikleri, atalarına ve Gök Tanrı'ya kurbanlar kestikleri, büyük törenler yaptıkları kaydedilmiştir. Ayrıca, Feny'e'nin Son Han Sülâlesi Tarihi'nde yer alan "Güney Hunlar Tezkiresi" bölümünde de başta Nevruz (Başay) olmak üzere yılda üç defa toplanıp Tanrı'ya kurbanlar kestikleri ve çeşitli törenler yaptıkları kaydedilmiştir (Ekrem, 1995, s. 156). Chou Sülâlesi Tarihi (557-581) adlı eserde de "Göktürkler, bitkilerin yeşerdiği zamanı yılbaşı olarak kutlarlar" ifadesi vardır (Turan, 1998, s. 90; Ekrem, 1995, s. 156).

2. Çin Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Yıllık Etkinlikler

Shi Ji ve Han Shu gibi Çince kaynaklarda Hunlar ve Göktürklerin yıllık etkinlikleri hakkında bilgiler yer almaktadır:

"Hunların geleneklerine göre yılda üç defa kurultay düzenlerler. Birinci ayda düzenlenen kurultayda boy reisleri, Hun Hükümdarı otağında 單于庭 toplanırlar, tapınakta 祠 dinî ibadetleri gerçekleştirirler. Beşinci ayda büyük kalabalık halde Long-cheng 龍城 (Ejderha Şehri)'inde ^{iv} toplanırlar, kurban keserek ataları, Gök Tanrı, Yer Tanrı, cinler 鬼 ve ruhlar 神 için ibadetler yaparlar. Sonbaharda atlar semizleştğinde, büyük kalabalık halde Dai-lin 戴林 adlı yerde insan ve hayvanların istatistikleri yapılır." (Sima Qian, 1959, s. 2892; Ban Gu, 1962, s. 3752).

"Hunlar birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarda kurban keserek Gök Tanrı için ibadet ederler". (Fan Ye, 1965, s. 2944). "453-454 yıllarında, beş boydan oluşan ve Gao-cheliler'den 高車 (Çinli olmayanlar Ding-ling 丁零 veya Chi-le 敕勒

denmektedir) yani Yüksek Arabalılar'dan birkaç on bin kişi bir araya gelip büyük kurultay düzenlerler. Bu kurultayda kurbanlar kesilir, at yarışması düzenlenir, gezinti ve yürüyüşler 遊遶 yapılır, şarkılar söylenir. Halkın mutlu halleri yüzlerine yansır. Gao-chelilerin dediklerine göre bu geleneğinin bugüne kadar böylesi coşkulu olmamıştı” (Wei Shou, 1974, s. 2309). “Gao-cheliler şarkı söylemesini severler ve uzun hava şarkıları kurt havlamasına benzemektedir” (Wei Shou, 1974, s. 2307). “Gao-cheliler bu tür kurultaya erkek-kadın, büyük-küçük ayrımı olmadan hepsi katılmaktadır. Tehlikeli durumlar olmadığında şükranları sunmak 報賽 için Tanrı için ibadet ederler” (Wei Shou, 1974, s. 2308).

Hunların devamı olan Göktürklerin yıllık etkinlikleri hakkında da Çin kaynaklarında bilgiler yer almaktadır.

“Gök Türkler her yıl (Yıl Başında/Nevruz Günü) atalar mağarasına atfederek dinî ibadetler yapmaktadır. Ayrıca beşinci ayın ortalarında Ta-ren Shui'de 他人水 (Tamir ?) kurban keserek Tanrı için ibadet ederler. Ötüken'in 500 li batısında yüksek dağlar bulunmaktadır, üzerinde otlar yoktur, adı da Bo-deng Ning-li 勃登凝黎 olup Çince anlamı Yer Tanrı 地神 demektir”. Bu bilgilerle birlikte şu ibarede yer almaktadır: “Gök Türklerin örf - adetleri Hunlara benzemektedir” (Linghu Defen, 1973, s. 3288). Gök Türklerin örf - adetleri Hunlara benzediğine göre Gök Türkler de Hunlar gibi yılda üç kez toplanıp Hunlar gibi etkinlikler düzenlemesi yüksek ihtimaldir. Nitekim bir diğer Çince kaynağa göre:

“Gök Türkler beşinci ayın ortalarında bir hayli at ve koyun keserek Tanrı için ibadet ederler. Gök Türk erkekleri kumar oynamasını 樗蒲 ve kızlar top tepmesini 踏鞠 severler. Kıymız 馬酪 içerek kendilerini hoş ederler, karşılıklı şarkı söyleyerek eğlenirler. Gök Türkler ruh ve cinlere saygı gösterirler, Şamanlara 巫覡 inanırlar” (Li Yanshou, 1973, s. 1864). “Batı Gök Türkler de beşinci ayın sekizinci gününde toplu halde kurban keserek Tanrıya ibadet etmektedir. Önemli devlet erkânını atalar mağarasına göndererek kurban

kesmekle ibadet ederler” (Wei Shou, 1935, s. 1077a).

Yine bazı kaynaklarında: “Gök Türklerin beşinci ve sekizinci aylarda toplanarak Tanrı için ibadet ettiği” belirtilmektedir (Li Yanshou, 1973, s. 3288).

Bu belgelerden şu anlaşılıyor ki, eski Türkler yılın birinci ayında boy reisleri Hun Hükümdarı otağında bir araya gelerek yılın önemli meseleleri müzakere ederlerdi. Beşinci ayında ise büyük çapta ve kalabalık bir şekilde boy halkı bir şenlik düzenlerlerdi. Sekizinci ayında hayvanlar semizlediği ve sayısı da çoğaldığı bir dönemdir, bu dönemde boy halkı bir araya gelerek hem insanların hem de hayvanların istatistiğini yapıyorlardı. Gök Türkler ayrıca atalar mağarasına da ziyaret ederek dinî ibadet ediyorlardı.

2.1. Türk Takviminin İlk Ayı (Başay)

Yukarıda anıldığı birinci ayın miladi takvimin hangi ayına denk geldiği bir problemdir. Çin kaynaklarında ifade edildiği belgeler olduğu için söz konusu birinci ay Çinlilerle aynı olabilir. Çin'in geleneksel takvimi, ay takvimi 陰曆 gibi gözüküyorsa da, aslında bir çeşit ay-güneş karma takvimi 陰陽曆 olarak bilinmektedir.^v

Çin'in geleneksel takviminde birinci ay 正月, kış gündönümünden (20-22 Aralık) 冬至 üç ay sonrası gelen ayı esas almaktadır. Yani miladi aylarına göre Şubat ile Mart ayı arasındadır. Birinci ayın ilk günü 歲首 ise ayın parlaklığı en düşük olan yeni ayın birinci günüdür. Örneğin: birinci yılın birinci ayı miladi takvimin birinci yılı 11 Şubat-12 Mart arasına denk gelmektedir. Gök Türk devletinin kurucusu Tu-men 土門 (Bumin Kağan) 552 yılının birinci ayında bağlı oduğu Jauanjuanlara başkaldırarak saldırı düzenlemişti. Buradaki birinci ay 11 Şubat-10 Mart günlerine denk gelmektedir (Linghu Defen, 1971, s. 909). Ta-ye 大業 saltanat devrinin onuncu yılının (614) birinci ayında Sui Sülâlesi (581-618) İmparatoru Yang-di 隋煬帝 (569-618), Prenses Xin-yi'yi 信義公主 Gök Türk Chu-loo Kağan 處羅可汗 ile evlendirmişti (Li Yanshou, 1973, s. 3302).

Buradaki birinci ay 15 Şubat-15 Mart günlerine denk gelmektedir. Tang Sülâlesi (618-906) Zhen-guan devrinin dördüncü yılının (630) birinci ayında Gök Türk İllig Kağan'a 頡利可汗 saldırı düzenlemişti (Sima Qian, 1959, s. 6035). Üçüncü ayın on beşinci gününde (2 Mayıs 630) İllig Kağan yakalanarak saraya getirilmişti (Liu Xü, 1975, s. 39). Buradaki birinci ay 18 Şubat-19 Mart tarihlerine denk gelmektedir. Bazen Mart ayına denk gelmemektedir. 741 yılının birinci ayında Bilge Kağan'ın oğlu Bilge Kutlug Kağan 苾伽骨咄祿可汗 Tang Sülâlesi Sarayı'nı ziyaret etmişti (Ouyang Xiu, 1975, s. 6054). Buradaki birinci ay 22 Ocak-20 Şubat arasındadır.

Yani Hunlar Çinlilerle aynı takvimi paylaştıysa, Hunların birinci ayının Şubat ile Mart ayları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Çin kaynaklarında Hunların başlangıçta Çin takvimi kullanmadığına dair bilgiler bulunmaktadır. Çin'in siyasi kültüründe saltanatın meşruluğunu simgeleyen söz konusu takvimin Çin kültür havzası dışındakiler, özellikle Yi Ti 夷狄 adı verilen barbar göçebe toplulukların kullanmasına izin verilmemişti (Ban Gu, 1962, s. 2401). M.Ö. 51 yılında Hun hükümdarı Huhanye Chan yü'nün 呼韓邪單于 (?-M.Ö. 31) Han Sülâlesine biat etmesine kadar böyle uygulanmıştı (Ban Gu, 1962, s. 270; Ban Gu, 1962, s. 3282-3283). Kai-huang saltanat devrinin altıncı yılının (586) birinci ayının on sekizinci gününde (12 Şubat 586) Gök Türklerle takvim 班曆 bağışlanmıştı. Çin'de kurulan hâkimiyetler, göçebe komşulara kendi saltanat takvimi kabul ettirmekle kendisinin yeryüzünün merkezi otoritesine biat etmiş olarak inanmaktadır. Gök Türklerin Qi-min Kağan'ın 啟民可汗 (599-609) Sui Sülâlesinin üstünlüğünü kabul etmesi ile Sui Sülâlesi (581-618) İmparatoru Yang-di 隋煬帝 (569-618), Ta-ye saltanat devrinin üçüncü yılının yedinci ayının dördüncü gününde (2 Ağustos 607) bir ferman yayımlayarak Gök Türklerin takvim istediğini ve kendi üstünlüğü kabul ettiğini ifade etmişti (Wei Zeng, 1973, s. 1875). Bu tür siyasî nedenle Türklerin Çin takvimini yaygın kullandığını idea etmek zordur. Yani Hunlar gibi topluluklar Çin takvimini kullanması şart değildir, kendi bildiği takvimi

kullanabilirlerdi. (Tokto, 1987, s. 314). Louis Bazin Gök Türkler Çin takviminden etkilediğini ileri sürmektedir (Bazin, 1998, s. 156-305).

Çin kaynaklarında yayla bölgesindeki eski Türklerin ve diğer göçebe toplulukların otların her yeşerdiğinde yılın birinci ayı olarak tanımladığını yazmaktadır. Çin kaynaklarına göre Gök Türkler takvim 年曆 bilmezler, sadece otların yeşermesi ile yılın başladığını anlarlar (Li Yanshou, 1973, s. 3289; Linghu Defen, 1971, s. 910) Buradaki takvim bilmezler ifadesi aslında Çinlilerin kullandığı takvimi bilmezler olarak okunmalıdır. 554 yılında tamamlanmış *Wei Sülâlesi Tarihi*'nde 魏書 Tibetlere yakın olan Yen-chang Qiang 岩昌羌 topluluğu hakkında verildiği bilgilere göre, "Yen-chang Qiang topluluğu, ot ve ağaçların yeşermesi ve sararması ile yıl ve mevsimi bilmektedir" diye kaydedilmektedir (Wei Shou, 1974, s. 2242). 659 Yılında tamamlanan *Kuzey Sülâleleri Tarihi*'nde, Tangutların ataları 黨項人 için de sadece ot ve ağaçların yeşermesi ve sararması ile yaşını ve mevsimi bilmektedirler diye kaydedilmektedir (Li Yanshou, 1974, s. 3129).

Hong Hao'nun 洪皓 (1088-1155) 1131-1143 yıllarında Jürçenlerin 女真 yönetimi altında kaldığı sürede edindiği bilgilere dayandırarak yazdığı kitaba göre, Jürçenler "yılı kaydetmesini 紀年 bilmezler; bu konuda soru sorulduğunda 'ben kaç defa otların yeşerdiğini gördüm' şeklinde cevap verirler. Onlar için otların her bir yeşermesi bir yıl (yaş) 歲 anlamına gelmektedir (Hong Hao, 1986, s. 29). Li Xinchuan'ın 李心傳 (1167-1244) eserinde Moğolların yıl ve ayları bilmediği ve otların her bir yeşerdiğini bir yıl (yaş) sayarlar diye zikredilmektedir (Li Xinchuan, 2006, s. 849). Xu Mengshen'in 徐夢莘 (1124-1207) eserine göre, Jürçenler yılın birinci ayın birinci gününde Tanrıya ibadet ederler ve birbirlerini kutlarlar, Chong-wu 重午 gününde (beşinci ayın beşinci günü) ok atma yarışması ile Tanrı için kurban keserek şükranlarını sunarlar. Halkları yıl hesaplamasını bilmezler, sorulduğunda kendisinin doğmasından sonra kaç kez otların yeşerdiğini söylerler, her bir otun yeşerdiğini bir yıl (yaş) sayarlar (Xu Mengshen, 1987:18a). Güney Song

Sülâlesi南宋 (1127-1279) kuzey bölge komutanı Jia She 賈涉 (1178-1223), 1221 yılında Moğollara elçi Zhao Hong'u 趙珙 göndermişti ve Zhao Hong'un dönüşünde hazırladığı gezi raporunda, Moğolların başlangıçta Çinliler gibi takvim kullanmıyordu, onlar için otların her bir yeşerdiğinde bir yıl saymaktadır. Her dolunayı 月圓 gördüğünde bir ay sayarlardı (Wang Guowei, 2009, s. 337).

Moğollar birinci ayın birinci gününde Tanrıya ibadet ederler, Chong-wu 重午 gününde (beşinci ayın beşinci günü) de aynısını yaparlar. Bu aslında Yan bölgesinde 燕地 uzun yaşamasından ve Jürçenler 金人 düzenin kalıntısıdır (Wang Guowei, 2009, s. 353-354). Güney Song Sülâlesinin elçisi Peng Daya'nın 彭大雅 (?-1245) 1232 yılında ve elçi Xu Ting'in 徐霆 1235-1236 yılları arasında Moğollara yaptığı ziyareti kapsayan gezi raporundan oluşan *Hei-da Shi-lüe* 黑韃事略 adlı eserinde, Moğolların on iki hayvanlı takvimi kullandığını, ancak daha önce sadece otların yeşerdiğin bir yıl sayardı, her bir yeni ayın başlaması bir ay olarak bilirdi. Biri onların yaşını sorarsa onlar kaç defa otların yeşerdiğini anlatırlar (Guowei, 2009, s. 373-374). Zheng Sixiao'nun 鄭思肖 (1241-1318) eserinde Moğolların mevsim ve iklim takvimini bilmediği, her otu yeşerdiğinde bir yıl olduğunu ve insanların yaşı sorulduğunda sadece kaç defa otlar yeşerdiği şeklinde cevap verdiğini belirtmektedir (Zheng Sixiao, 1991, s. 179).

Yukardaki kayıtlardan eski Türklerin ve diğer göçebe toplulukların Çinlilerin takvimini kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Türkler aslında fenolojik takvimi kullanmaktaydı (Cai Hongsheng, 1998:168). Söz konusu bu takvimi sadece Türkler kullanılmıyor, aynı zamanda diğer göçebe topluluklar da yararlanmaktaydılar. Çin kaynaklarına göre eski Türklerde yılın, mevsimin ve ayın hesaplamasını bilmektedir. Kırgızlar hakkında bilgi veren Çin kaynaklara göre, Kırgızlar “yılın ilk ayına Mao-shi Ai 茂師哀 (baş ay) demektirler, üç ai (ay) 哀 [dört mevsimin] bir zaman dilimini oluşturmaktadır. On iki hayvan ile yılı hesaplamaktadır, örneğin yılın Yin 寅

(Çin'in zaman hesaplama sisteminin bir ögesi) ile başlarsa bu yılı kaplan yılı olarak kabul ederler” (Ou-yang Xiu, 1975, s. 6147). Diğer bir kaynağa göre, “insanlar yılın ilk ayı Mao-shi derler, Yüe'ye 月 Ai (ay) derler. Her üç Ai [dört mevsimin] bir zaman dilimi olur ve bu şekilde bahar, yaz, güz ve kışı ayırmaktadır. On iki hayvan ile yılı hesaplamaktadır. Eğer yıl Zi子 ile başlarsa bu yılı Sıçan yılı ve Xu 戌 ile başlarsa bu yılı it yılı denmektedir. Bu da Uygurlarla aynıdır” (Le Shi, 2007, s. 3820).

2.2. Türklerin Bahar Şenlikleri

Yukarıdaki kayıtlardan eski Türklerin otların yeşerdiği zamanı “Başay” (Nevruz) olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Moğol steplerinde yazın geç geldiği için ilkbahar döneminde havalar hala soğuktur. Peng Daya ve Xu Ting'in yazdığı rapora göre, Moğol toprağında dördüncü ayda otlar yeşermeye başlar, altıncı ayda yemyeşil olur ve sekizinci ayda ise kurumaya başlar (Wang Guowei, 2009, s. 368). Moğol araştırmacı Lobsang Çoidan'ın 羅布桑卻丹 (1874-1928) eserinde daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir: Moğol bölgesinin kışı onuncu ayda başlar, on birinci ay çok soğuk olacak, on iki ve birinci ay da çok soğuktur. İkinci ve üçüncü aylar orta soğuklukta ve dördüncü ayda hava ısınmaya başlar. Beşinci ayın sonuna doğru sıcak olmaya başlar, altıncı ay ve yedinci ayın on beşinci gününe kadar çok sıcak olur ve yedinci ayın ortalarından itibaren hava ılımanlaşmaya başlar. Dokuzuncu ayda havalar ılımandan soğumaya başlar (Lobsang Çoidan, 1988, s. 152). Bu bağlamda Türkler, Çin takviminde belirttiği gibi yılın ilk ayında yani Şubat-Mart arasında küçük çapta, beşinci ayda büyük çapta şenlik düzenlemiş olabilirler. Yani, Şubat-Mart arasında boy reisleri hükümdar otağında toplanması da bir çeşit baharı karşılama ve bundan sonra yapılacak işleri müzakere yapılması olarak düşünülebilir.

Çin kaynakları döneminin diğer topluluklarının ilk ayı hakkında da bilgi vermektedir. Tang Sülâlesi döneminde Tibetliler buğdayın olgunlaştığı 麥熟 ilk ayı “Başay” olarak kabul etmektedir (Liu Xü, 1975, s. 5220). Kang Memleketi (Semarkand) on ikinci ayı (Liu Xü, 1975, s. 5310) ve Merv

Memleketi ise beşinci ayı Yılbaşı/Başay yapmaktadır (Ouyang Xiu,1975, s. 6263).

Wei Shou'nun 魏收 (507-572) 554 yılında hazırladığı *Wei Sülalesi Tarihi* adlı eser 386-534 yıllarını kapsayan tarih eserdir. Bu eserde Sasaniler hakkında bilgiler verilmektedir:

Persler 波斯 altıncı ayı Yılbaşı 歲首 yapmaktadır. Özellikle yedinci ayın yedinci günü ve on ikinci ayın birinci gününe önem vermektedir. Bugünlerde halk ve yetkililer birbirlerini davet ederek eğlenmek için şenlik düzenleler, eğlencede son derece zevk alırlar. Ayrıca her yılın birinci ayın yirminci gününde ölen ataları anmak için kurban keserler (Wei Shou, 1974, s. 2272).

Çin kaynağa göre, Persler 波斯 altıncı ayı Yılbaşı 歲首 olarak kabul etmektedir (Du You 1935, s. 1042b). Diğer bir kaynakta daha açık ifadesiyle Persler altıncı ayın birinci gününü Yılbaşı 歲首 yapmaktadır diye kaydedilmektedir (Liu Xü, 1975, s. 5312). Yani Persler Yeni Yıl ya da İlkay/Başay'ı altıncı ayda, şenliklerini ise yedinci ve on ikinci aylarda düzenlemektedirler.

3. Divanü Lugati't-Türk'te Nevruz

Nevruz'un, Orta Asya, Kuzey Türklüğü ile Anadolu ve Balkanlar'da çok eski zamanlardan beri kutlandığı tarihî ve edebî kaynaklarca sabittir (Özkan, 1995, s. 5-7). Nevruz kelimesi ilk defa Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Divânü Lügâti't-Türk'te “yeni gün (nevrüz/neyruz)” şeklinde kaydedilmiştir. Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından neşir edilen Divânü Lügâti't-Türk'te ilgili madde şu şekilde kaydedilmektedir:

Türklerde yedi günün adı yoktur. Çünkü “hafta” İslamiyet'le bilinmiştir. Aynı şekilde, şehirlerde ay adları da Arapça adlandırılır. Göçebeler ve cahil kâfirler ise onu dört mevsimle adlandırır. Her üç aylık dönemin bir ismi vardır. Onunla yılın geçtiği anlaşılır. Nevruz'dan (Arapça Neyruz olarak geçer) sonraki baharın başlangıcına oğla.k ay dendiği gibi. Ondan sonra ulug oğla.k ay yani “büyük oğla.k ay”dır; çünkü ikinci ayda o (oğla.k) büyür.

Ondan sonra ulug ay yani büyük ay. Çünkü bu, yazın ortasıdır; süt çoğalır, bütün hayvanların ve yerin ürünleri artar. Diğeri de bunlar gibidir; çok az kullandıkları için onu zikretmiyorum; sen anla. (Kaşgarlı, 1940, s. 175; Dankoff, 1982, s. 272; Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 150).

Sonuç

1. Eski Türkler, her üç ay'ı bir dönem olarak kabul etmişler ve bir isim vermişlerdir. Bunlar: 1. Baharın başlangıcı olan dönemin ilk gününe “Nevruz” günü denilmiş bu ilk üç aya “oğla.k (oğlak) ay”ı denmiştir; 2. İkinci üç ay için “ulug oğla.k (oğlak) ay” yani “büyük oğla.k (oğlak) ayı” denmiştir. 3. Üçüncü üç aya da “ulug ay” yani “büyük ay” denilmiştir. 4. üç ay hakkında ise: “... diğeri de bunlar gibidir; çok az kullandıkları için onu zikretmiyorum; sen anla!” diyerek kış mevsimin adı verilmemiştir. Dolayısıyla “kış” kelimesinin eski Türklerde olup olmadığı konusu, araştırılması gereken bir konu olarak karşımız çıkmaktadır.
2. Eski Türkler, otların yeşerdiği zamanı “Yılbaşı” olarak kabul etmişler ve bu olguya “Yeni Yıl “manasında “Başay” denmiştir. Ancak, İslamiyet sonrası dönemde kendi tabirleri olan “Başay” yerine artık “Nevruz” terimini kullanmaya başlamışlardır.
3. Sasanilerin yılbaşını mart ayında değil, haziran ayında yaptığı anlaşılması sebebiyle Türklerin “Nevruz” kelimesinin alınması dışında yeni yıl olgusunu Perslerden almadıkları söylenebilir.
4. Eski Türklerin ve diğer göçebe toplulukların Çinlilerin takvimi kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Türkler aslında fenolojik takvimi (Phenological calendar) kullanmaktaydı. Fenolojik takvimde canlılarda gelişme safhalarının dönemleri çok hassas hesaplanmaktadır. Söz konusu bu takvimi sadece Türkler değil, aynı zamanda diğer göçebe topluluklar da kullanmaktaydı (Fenoloji, 2007, s. 18).^{vi}

5. Türkler hem Fenolojik Takvim'i hem de Celali Takvim'i ya da Hicri ve Şemsi Takvimleri eş zamanlı kullanmış olabilir.

Sonuç itibarıyla Nevruz'un menşei ile ilgili araştırmaların artmasıyla birlikte, daima yeni yeni açıklamalar ve düzeltmeler olacağı açıktır.

Kaynakça

- Ban Gu 班固. (1962). Xiongnu chuan shang 匈奴傳上 (Hunlar Biyografisi (a). *Han Shu 漢書* (Han Sülalesi Tarihi, M.Ö. 206-M.S. 8). 卷94a, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Bazin, L. (1998). *Tujue Lifa Yanjiu 突厥曆法研究*, (耿昇譯). Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Bokova, İ. (2015). UNESCO Genel Direktörü Uluslararası Nevruz Günü Mesajı. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002318/231887E.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Cai Hongsheng 蔡鴻生. (1998). *Tang dai Jiuxing Hu yu Tujue Wenhua 唐代九姓胡與突厥文化 (Tang Dönemi Dokuz Soğut ve Gök Türk Kültürü)*, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Cen Zhongmian 岑仲勉. (1982) *Sui Tang Shi 隋唐史 (Sui ve Tang Sülaleleri Tarihi)*. 北京: 中華書局.
- Cen Zhongmian 岑仲勉. (2000). *Sui Tang Shi 隋唐史 (Sui ve Tang Sülaleleri Tarihi)*. Shijiazhuang 石家莊: Hebei jiaoyu chuban she 河北教育出版社.
- Genç, R. (1995). Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz. *Türk Kültüründe Nevruz*, Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri, (Ed. Sadık T.). Ankara.
- Gündüz, Ş. (2007). Nevruz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (cilt. 33, ss. 60-61). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Al-Kashghari, M. (1982-5). *Dīwān Lughāt al-Turk*. (Robert D. & James K., Ed. and Trans.). *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, 3 vol. Cambridge, MA.
- Divitçioğlu, S. (1992). *Nasıl Bir Tarih*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Du You 杜佑. (1935). *Tongdian 通典*, Juan 卷199, Bianfang shiwu beidi liu 邊防十五北狄六 (Sınır Bölgeleri on beşinci bölüm - Kuzey Diler altıncı bölüm), Shanghai: 上海: Shanghai shangwu yin shuguan 上海商務印書館.
- Ekrem, N. H ve E. (1995). Uygurlarda Nevruz Kutlamaları. *Türk Kültüründe Nevruz*, Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyum Bildirileri), (Ed. Sadık T.). Ankara.
- Ercilasun, A. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Divan ü Lügat-it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Fan Ye 范曄, (1965), Nan Xiongnu liechuan 匈奴傳上南匈奴列傳. *Hou Han Shu 後漢書* (Sonraki Han Sülalesi Tarihi, M.S.25-M.S.220), 卷89, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Hong Hao 洪皓. (1986). *Song mo ji wen 松漠紀聞 (Song mo Bölgesi Hatıraları)*, Changchun 長春: Jilin wenshi chuban she 吉林文史出版社.
- Kafalı, M. (1995). Türk Kültüründe Nevruz ve Takvim. *Türk Kültüründe Nevruz*, Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu Bildirileri), (Ed. Sadık, T.). Ankara.
- Kafkasyalı, A. (2000). Türk Kültüründe Nevruz. *Bizim Dernek Dergisi*, 1, 27-29.
- Kaşgarlı M. (1985). *Divan ü Lugat-it-Türk* (Tıpkıbasım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Le Shi 樂史. (2007). X(Ha)ia jia si 黠戛斯. *Taiping Huanyü ji 太平寰宇記*, Juan 卷199, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Li Paiyao 李白藥. (1972). *Bei Qi Shu 北齊書* (Kuzey Chi Sülalesi Tarihi, 550-575 Yılları). Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Li Xinchuan 李心傳. (2006). *Jian Yan Yilai Chaoye Za Ji 建炎以來朝野雜記 (乙集卷19) 下冊*. Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Li Yanshou 李延壽. (1973), *Bei Shi 北史* (Kuzey Devletler Tarihi, 386-581 Yılları). Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Li Yanshou 李延壽. (1973). *Tujue chuan 突厥傳 (Gök Türkler Tezkiresi)*. *Bei Shi 北史*, Juan 卷99, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Lin Gan 林幹. (1987). *Tujue yu Huihe Lishi Lunwen Xuanji 突厥與回紇歷史論文選集 (Gök Türkler ve Uygurların Tarihine Ait Araştırmalardan Seçmeler)*. Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Linghu Defen 令狐德棻. (1971). *Zhou Shu 周書* (Chou Sülalesi Tarihi, 557-581 Yılları), Juan 卷50, Yiyu xia - Tujue chuan 異域下:突厥傳 (Yabancılar Diyarı ve Gök Türkler Tezkiresi), Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Liu Xu 劉昫, (1975). *Jiu Tang Shu 舊唐書* (Eski Tang Sülalesi Tarihi, 618-907 Yılları), Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Lobsang Çoidan 羅布桑卻丹. (1988). *Menggu Fengsu Jian 蒙古風俗鑿*, Juan 卷9, 第48, Menggu difang de qihou 蒙古地方的氣候 (Moğolistan'ın yerel hava durumu), Zhaojingyang yi 趙景陽譯 (Zhaojingyang tercümesi). Shenyang 瀋陽: Liaoning minzu chuban she 遼寧民族出版社.

Ma Duanlin 馬端臨. (1936). *Wenxian Tongkao* 文獻通考 (Eski Kaynaklar Üzerine Tahliller). Shanghai上海: Shangwu yin shuguan商務印書館.

Memiş, E. (1996). *Türk Kültür Tarihi*. Konya: Günay Ofset.

Mustafayev, B. (2013). Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), ss. 60-73.

Ouyang Xiu 歐陽修. (1975). *Xin Tang Shu* 新唐書 (Yeni Tang Sülalesi Tarihi. 618-907 Yılları), Juan 卷215a , Tujue chuan shang突厥傳上 (Gök Türk Bölümü (b), Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju中華書局.

Ouyang Xiu 歐陽修. (1975). Huihu xia - X(H)ia jia si chuan 回鶻下·點夏斯傳 (Uygurlar (b) ve Kırgızlar Bölümü). *Xin Tang Shu* 新唐書 (Yeni Tang Sülalesi Tarihi 618-907 Yılları), Juan 卷217b, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju中華書局.

Özbey, G. (2016). Paris UNESCO'da Nevruz Resepsiyonu. <http://www.arti49.com/paris-unescoda-nevruz-resepsiyonu-127758h.htm> adresinden erişilmiştir.

Özkan, İ. (1995). Türk Boylarının Edebiyat ve Folklorunda Nevruz Şenlikleri. *Bilge Yenigün Dergisi*, 4, ss. 179-185. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Parmaksızoğlu, İ. (1989). Nevruz. *Türk Ansiklopedisi* (cilt. 25, s. 218). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pirverdioglu, A. (2002). Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği. *Türkler Ansiklopedisi*. (cilt. 3, ss. 44-50). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Sima Qian 司馬遷. (1959). Xiongnu liezhuan 匈奴列傳 (Hun Biyografisi). *Shi Ji* 史記 (Tarihi Kayıtlar), Juan 卷110 , Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju中華書局.

Tel, G. (2008). *Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim* (Başlangıçtan Uygur Döneminin Sonuna Kadar). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Turan, O. (2004). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötügen Yayınları.

Turan, M. (1998). Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi. *Milli Folklor (Türk Dünyası Folklor Dergisi)*, 5 (37), ss. 90-104.

Tutar, H. (2002). Tarihte ve Mitolojide Nevruz. *Türkler Ansiklopedisi*. (cilt. 3, ss. 1109-1126). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Wang Guowei 王國維. (2009). Meng da bei lu jian zheng 蒙韃備錄箋證 (Moğol Seyahat Raporları Araştırmaları). *Wang guo-wei Quanji* 王國維全集, 第11冊. Hangzhou 杭州: Zhejiang jiaoyu chuban she 浙江教育出版社.

Wei Shou 魏收. (1974). *Wei Shu* 魏書 (Wei Sülalesi Tarihi, 386-534 Yılları). Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju中華書局.

Wei Zeng 魏徵. (1973). Beidi · Tujue chuan 北狄·突厥傳 (Kuzey Diler ve Gök Türkler Tezkiresi). *Sui Shu* 隋書 (Sui Sülalesi Tarihi, 589-618 Yılları), Juan 卷84, Bei Jing 北京: Zhonghua Shuju中華書局.

Xu Mengshen 徐夢莘. (1987). *Sanchao Bei Meng Huibian* 三朝北盟會編, Juan 卷3a, Shanghai上海: Shanghai guji chuban she 上海古籍出版社.

Zheng Sixiao 鄭思肖. (1998). Dayi lüexü 大義略敘 (Doğruluklar Üzerindeki İzahlar). *Zhengsixiao Ji* 鄭思肖集 (Zhengsixiao Eserleri), Shanghai上海: Shanghai guji chuban she 上海古籍出版社.

İranlıların Ulusal Birlikteliğinin Simgesi Nevruz. (2015). <http://article.irankulturevi.com/Iranlilarin-ulusal-birlikteliginin-simgesi-Nevruz-148i.cgi> adresinden erişilmiştir.

Notlar

ⁱ Ferverdin ayının ilk günü eski İran takvimine göre baharın ilk ayı, 21 Mart-21 Nisan günleridir.

ⁱⁱ “İranlıların ulusal birlikteliğinin simgesi Nevruz”, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, 18 Mart 2015, <http://article.irankulturevi.com/Iranlilarin-ulusal-birlikteliginin-simgesi-Nevruz-148i.cgi>, (Erişim: 25.01.2016).

ⁱⁱⁱ Celali Takvim, Büyük Selçuklular döneminde Sultan Melik Şah tarafından hazırlanmış ve kullanılmıştır. Celali Takvimde güneş yılı esas alınmıştır. 1 yıl 365 gün ve 6 saat olarak hesap edilmiştir. Celali Takvimin başlangıç tarihi olarak 1079 yılı esas alınmıştır. Celali Takvimi Türkler haricinde Babür Devleti de kullanmıştır.

^{iv} Long Cheng şehri: Hunlar ile ilgili Çince kaynaklarda, Long Cheng şehri dini merkez olarak kaydedilmektedir. (Sima Qian, 1975, ss. 2864, 2892, 2923).

^v Mevcut takvimin ilk şekli Xia Sülalesi 夏朝 döneminde ortaya çıkmıştı ve birinci ay yılın ilk ayı olarak kullanılmıştı. Cen Zhongmian'ın araştırmasına göre M.Ö. yedinci yüzyıllarında Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Tiler狄, yani eski Türk boyları da bu çeşit takvimi kullanmıştı (Cen Zhongmian, 2000, s. 614). Xia Sülalesi yerine geçen Shang Sülalesi 商朝 ise on ikinci ayı yılın ilk ayı olarak değiştirmişti. Shang Sülalesinin yerini alan Zhou Sülalesi ise on birinci ayı yılın ilk ayı olarak tekrar değiştirmişti. Bir süre karışıklıktan sonra M.Ö. 140'da, Xia Sülalesinin

kullandığı takvime geri dönerek (Ban Gu, 1962, s. 199) ve tarih süreci içinde birinci ayın farklı aylardan başlatılması yaşandıysa da genel olarak hep Xia Sülâlesi takvimi kullanılmıştır.

^{vi} Fenoloji: “Bitki ve hayvanların büyüme ve gelişme dönemlerindeki değişik safhaları inceleyen bilim dalına fenoloji denir. Meyve ağaçlarında tomurcukların kabarması, çiçeklenme, meyve teşekkülü ve olgunlaşma, tahıllarda ekim, çimlenme, kardeşlenme, başaklanma, çiçeklenme, hasat olgunluğu, hayvanlarda üreme, otlama, göç

etme (kuşlar için), kış uykusu ve emzirme bu dönemlere örnek olarak verilebilir. Canlıların gelişim basamakları ile iklim gidişi arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Her canlının yaşadığı dış ortamda meydana gelen ve sürekli değişiklik gösteren sıcaklık, rüzgâr, nem ve buharlaşma gibi iklim faktörleri karşısında bireyden bireye değişen çeşitli tepkiler görülür. Bundan dolayı bitkilerde görülen büyüme ve gelişme dönemleri çoğunlukla hava olaylarının etkisi altında olduğundan, fenoloji tarım açısından büyük öneme sahiptir”.